

Η ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΚΕΡΑΜΙΚΗ ΤΗΣ ΜΟΝΕΜΒΑΣΙΑΣ ΚΑΙ Η ΤΟΠΙΚΗ ΠΑΡΑΓΩΓΗ

Παρή ΚΑΛΑΜΑΡΑ

RÉSUMÉ : Les fouilles de sauvetage, effectuées surtout dans la ville basse du château pendant les dernières décennies, nous ont procuré une grande quantité de tessons de céramique. La céramique byzantine de la ville ressemble à celle trouvée partout dans l'empire byzantin, bien qu'elle soit assez pauvre au niveau des techniques. La vaisselle des monemvasiotes ne reflète pas la richesse de la cité, port important de la Méditerranée de l'Est dès le Xe siècle. Des problèmes pose, en outre, l'absence totale du matériel concernant les ateliers locaux (fours de poterie, trépieds, vases infinies etc.). Seules indices de l'existence d'une production locale sont certains groupes homogènes de poterie, qu'on trouve en abondance dans le château. Le premier groupe contient des cruches à décor peint à l'enduit blanc, qui peuvent être datées au XIIe ou au début du XIIIe siècle. Deux sont les formes principales : a) Des cruches de taille moyenne, à une ou deux anses plates, verticales, à col assez haut et élargi en haut, qui est souvent divisé en bandes horizontales par des cannelures. Aucun pot ne conserve de base. Les bases à décor identique, trouvées dans le site sont toutes planes, bordées d'un anneau proéminent. Parfois les cruches disposent d'un « passoire » à l'intérieur du col. Elles jouaient le rôle des « frigidaires », puisqu'elles conservaient l'eau frais, à une température plus basse que celle de l'abience. Dans un site où l'eau courant manque, ce type de récipient était d'une nécessité primordiale; b) des cruches de taille moyenne, de forme assez arrondie, à une anse plate et verticale, à base plane et à une longue proéminence verseuse (« biberon ») sur le ventre. En ce qui concerne leurs motifs décoratifs, il s'agit surtout de spires, de cercles, de lignes courtes en série et de branches schématiques. Les manches sont, en outre, décorées par des lignes horizontales. L'homogénéité du groupe est renforcé par l'argile brun-orangé utilisé dans tous les cas. La présence forte de cette catégorie dans le château et l'absence totale de pots à décor peint de couleur rouge ou brun, témoigne peut-être en faveur de l'existence d'un ou plusieurs ateliers dans la région du château. Certaines cruches ont, en outre, leur surface polie d'une manière, qu'on rencontre aussi chez un groupe de marmites de la ville. Ceci implique qu'elles étaient fabriquées dans le même atelier. Une catégorie de poterie de table constitue le deuxième groupe homogène. Il s'agit d'assiettes et de cruches incisées, à glaçure monochrome (jaunâtre, vert claire), trouvées aussi en relativement grande quantité dans le château. Les hémicycles superposés et les lignes spirales sont les motifs décoratifs, qui caractérisent le groupe. Celui-ci peut être daté au XIVe ou au XVe siècle. La question se pose : la fréquence de ces pots est due au fait qu'il s'agit de la production d'un atelier local ou étaient-ils importés au château ? Etant donné que nous ne disposons pas d'ailleurs de pots identiques, nous inclinons à favoriser la première hypothèse.

Σωστικές ανασκαφές και επιφανειακές έρευνες που πραγματοποιούνται τις τελευταίες δεκαετίες στο βράχο της Μονεμβασίας, κυρίως στην Κάτω Πόλη του μεσαιωνικού κάστρου, έχουν αποδώσει μεγάλες ποσότητες κεραμικών όλων των περιόδων κατοίκησης του οικισμού. Τα αγγεία των μεσοβυζαντινών και υστεροβυζαντινών χρόνων, εποχή ακμής του κάστρου, είναι ανάλογα αυτών που απαντώνται σε ολόκληρη την επικράτεια της αυτοκρατορίας. Συγκεκριμένα πρόκειται στην πλειονότητά τους για επιτραπέζια σκεύη – πινάκια, κούπες, κανάτια – εφυαλωμένα μονόχρωμα ή με εγχάρακτο ή γραπτό (πράσινο ή καστανό) διάκοσμο. Έχει επίσης εντοπιστεί μεγάλος αριθμός μαγειρικών σκευών, αλλά και κλειστών αγγείων που συνδέονται με τη μεταφορά, την αποθήκευση και την κατανάλωση υγρών. Αξίζει, ωστόσο, να σημειωθεί ότι δεν έχουν αποκαλυφθεί χώροι με μεγάλα αποθηκευτικά αγγεία, που θα τεκμηριώναν συστηματική συλλογή, συγκέντρωση και διακίνηση του λακωνικού λαδιού ή του μονεμβάσιου οίνου. Τα σχετικά ευρήματα αποσπασματικά, ποικίλα και σε μικρές ποσότητες, φαίνεται πως

κάλυπταν τις ανάγκες μεμονωμένων νοικοκυριών. Τα κεραμικά της περιόδου, ακόμη και τα πλέον πολυτελή, δεν αντικατοπτρίζουν την ισχύ του οικισμού της Μονεμβασίας, ο οποίος από τη μεσοβυζαντινή ήδη περίοδο είχε αναδειχθεί σε σημαντικό συγκοινωνιακό και εμπορικό κόμβο και γνώρισε ιδιαίτερη άνθηση το 13ο και το 14ο αιώνα, ως εξέχον λιμάνι της Ανατολικής Μεσογείου. Το αποσπασματικά σωζόμενο αρχαιολογικό υλικό δεν επιτρέπει την εξαγωγή συμπερασμάτων για εισαγωγές και εμπορία κεραμικών από άλλα αστικά κέντρα. Ισχυρή παραμένει, όμως, και η γνώση μας για την τοπική παραγωγή κεραμικών, μεγάλο μέρος των οποίων συνιστά είδος πρώτης ανάγκης. Οι μέχρι σήμερα ανασκαφικές έρευνες δεν έχουν δώσει στοιχεία για την ύπαρξη εργαστηρίων κεραμικής. Παντελής είναι η απουσία κεραμικών φούρνων, τριποδίσκων και ατελών αγγείων της βυζαντινής εποχής. Βέβαια, οι έρευνες έχουν μέχρι σήμερα περιοριστεί στην Κάτω Πόλη, κατεξοχήν περιοχή κατοικίας του μεσαιωνικού οικισμού, όπου η στενότητα του χώρου δεν θα επέτρεπε την εγκατάσταση εργαστηριακών εγκατα-

Εικ. 1. Κανάτια με λευκό ζωγραφιστό διάκοσμο.

στάσεων, και όπου η διαρκής διαχρονικά οικοδομική δραστηριότητα έχει ίσως εξαλείψει τα ίχνη τους. Το αριθ. 593 κανάτι της Αρχαιολογικής Συλλογής Μονεμβασίας, κακοποιημένο, ατελές (δεν έχει εφυάλωση) σκεύος, που βρέθηκε στο κάστρο, πρέπει να αναχθεί στην πρώιμη μεταβυζαντινή περίοδο και είναι μεμονωμένο εύρημα. Ελάχιστα λοιπόν στοιχεία μπορούμε να αναφέρουμε σχετικά με το θέμα της τοπικής παραγωγής κεραμικών, βασιζόμενοι κυρίως στις ομοιογενείς ομάδες κεραμικής που απαντούν στον οικισμό. Σε κάθε περίπτωση τα στοιχεία αυτά συνιστούν ενδείξεις και όχι αποδείξεις της λειτουργίας κεραμικών εργαστηρίων στο κάστρο ή στην ευρύτερη περιοχή του.

Ομοιογενή ομάδα, που απαντά συχνότατα στο κάστρο, αποτελούν χρηστικά, κλειστά αγγεία, τα οποία καλύπτουν ανάγκες μεταφοράς, φύλαξης και σερβιρίσματος υγρών και φέρουν ζωγραφιστή με υπόλευκο επίχρισμα διακόσμηση πάνω στη σκουρόχρωμη-καστανέρυθη επιφάνεια του αγγείου (Εικ. 1). Όσον αφορά στα σχήματα που κυριαρχούν διακρίνουμε:

α. Μετρίου μεγέθους κανάτια, μέσου ύψους 20-30 εκ. και διαμέτρου κοιλιάς 16-17 εκ., με μία ή δύο κάθετες, ταινιωτές λαβές, οι οποίες ξεκινούν από το λαιμό και φθάνουν στον ώμο, και με ψηλό, διευρυνόμενο προς τα επάνω λαιμό, που συχνά διασπάται σε ζώνες από οριζόντιες αυλακώσεις. Όλα διατηρούνται αποσπασματικά – λείπει το τμήμα του αγγείου από την κοιλιά και κάτω –, με αποτέλεσμα να αγνοούμε τη μορφή της βάσης τους. Ελάχιστα

στες είναι οι βάσεις κλειστών αγγείων με ανάλογο διάκοσμο που εντοπίστηκαν – πιθανώς το κατώτερο τμήμα παρέμενε ακόσμητο – και θα μπορούσαν να συνδεθούν με τα κανάτια της ομάδας. Πρόκειται για βάσεις επίπεδες, με δακτυλιόσχημη συνήθως απόληξη που προεξέχει των τοιχωμάτων του αγγείου. Πολλά από τα παραπάνω κανάτια διαθέτουν διάτρητο φράγμα στη βάση του λαιμού. Τα μορφολογικά και κατασκευαστικά τους στοιχεία, π.χ. ο τύπος της διακόσμησης – αν και δεν έχει γίνει ακόμη χημική ανάλυση του πηλού – τα συνδέουν με κοπτικά κανάτια της παλαιοχριστιανικής Αιγύπτου (Egloff 1977: 121-123, πίν. 24), που διατηρούσαν το νερό σε θερμοκρασία χαμηλότερη από του περιβάλλοντος κατά 9° C, καθώς και με τα κανάτια-«ψυγεία», που μέχρι τις μέρες μας κατασκευάζονται σε διάφορες περιοχές της Μεσογείου – γνωστά στον ελλαδικό χώρο ήταν μέχρι πρόσφατα τα αιγινίτικα κανάτια –, και εξασφαλίζουν δροσερό νερό μέσω της εξάτμισής του (Egloff 1977: 121· Olmer 1940: 33-39). Το σκεύος για να λειτουργήσει ως «ψυγείο» τοποθετείται σε ρεύμα αέρα και ο στενός λαιμός ή το διάτρητο φράγμα στη βάση του προφυλάσσουν το περιεχόμενο από ακαθαρσίες. Η χρήση τέτοιων σκευών στη Μονεμβασία, περιοχή που πάσχει από την απουσία τρεχόμενου νερού, ήταν αναμενόμενη και τα κανάτια αυτά θα πρέπει να συγκαταλεγούν στα είδη πρώτης ανάγκης.

β. Μετρίου επίσης μεγέθους λαγήνια με σφαιρικό σώμα, μία ταινιωτή λαβή, που ξεκινά από το λαιμό και καταλήγει στον ώμο του αγγείου, και προχοή-«θήλαστρο»

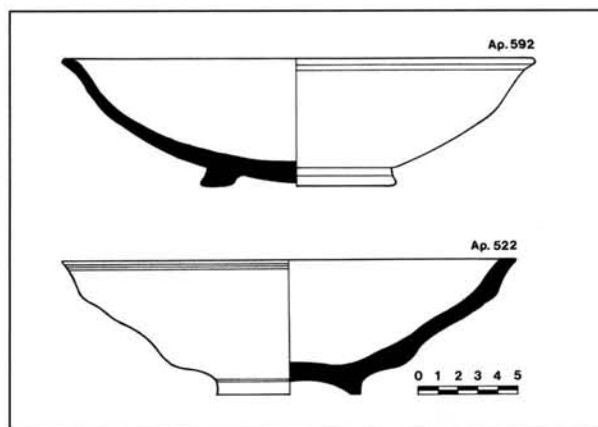
Εικ. 2. Εφνάλωμένα επιτραπέζια σκεύη με εγχάρακτο διάκοσμο.

στην κοιλιά. Η βάση τους είναι επίπεδη, με ή χωρίς δακτυλίσχημη προεξέχουσα απόληξη, ενώ η μορφή του λαϊμού τους παραμένει ασαφής, καθώς σε όλα τα παραδείγματα διατηρείται αποσπασματικά.

Τα μοτίβα που χρησιμοποιούνται για τη ζωγραφιστή διακόσμηση των παραπάνω αγγείων είναι κυρίως αμελείς σπειρές, κύκλοι, μικρές εν σειρά τοποθετημένες γραμμώσεις, συνδυαζόμενες κάποτε με άλλα γεωμετρικά μοτίβα, αλλά και σχηματοποιημένα κλαδιά, τα οποία συχνά καλύπτουν ολόκληρο το σώμα του αγγείου. Χαρακτηριστικές της ομάδας είναι και οι οριζόντιες επάλληλες γραμμώσεις, που κοσμούν τις λαβές. Η εκτέλεση των σχεδίων είναι βιαστική και ατημέλητη. Η ομάδα της Μονεμβασίας μπορεί να αναχθεί στο 12ο ή στις αρχές του 13ου αιώνα με βάση τον τύπο του διακόσμου της. Η ομοιογένειά της από πλευράς πηλού, σχημάτων και διακόσμου επιτρέπει να υποθέσουμε ότι ήταν έργο ενός ή περισσότερων πλησιόχρων εργαστηρίων παραγωγής. Αγγεία με γραπτό διάκοσμο, κόκκινου, καστανού ή λευκού χρώματος έχουν εντοπιστεί σε διάφορα μέρη της Πελοποννήσου, όπως στην Κόρινθο (MacKay 1967: 281-283, 285-287, πίν. 65, 68), στο Άργος (Piérart, Thalmann 1980: 472, 473, 482), στη Σπάρτη (Armstrong 1996: 131, 134-1989: 186, σημ. 6· Sanders 1993: 256-275· Vassi 1993: 289-291, πίν. 28c) και ανάγονται από τα τέλη του 11ου έως τα μέσα του 13ου αιώνα. Η πληθώρα αγγείων με λευκή ζωγραφιστή διακόσμηση στο κάστρο της Μονεμβασίας και

παράλληλα η παντελής έλλειψη των ζωγραφιστών με καστανό χρώμα, των «πρωτογεωμετρικών», που συνυπάρχουν με τα προηγούμενα σε άλλες περιοχές και υπερέχουν συνήθως αριθμητικά, οδηγεί στο συμπέρασμα ότι οι Μονεμβασίτες τα προμηθεύονταν εύκολα και συνηγορεί υπέρ του ότι το εργαστήριο ή τα εργαστήρια παραγωγής τους βρίσκονταν στην ευρύτερη περιοχή της Μονεμβασίας, αν όχι μέσα στο κάστρο. Αγγεία εξάλλου της ομάδας φέρουν ίχνη «στιλβωσης» στην επιφάνειά τους, όμοια με ορισμένων χυτρών, βασικών δηλαδή ειδών καθημερινής χρήσης, που κατά πάσα πιθανότητα παράγονταν σε τοπικό επίπεδο και οι οποίες μπορούν επίσης να χρονολογηθούν στο 12ο αιώνα. Τέλος, αξίζει να σημειωθεί, αν και δεν αποτελεί προς το παρόν στοιχείο αξιολογήσιμο, ότι η χρήση λευκού επιχρίσματος, ως συμπλήρωμα της διακόσμησης, έχει παρατηρηθεί και στους λεγόμενους λακωνικούς αμφορείς (Vassi 1993: 287-291), προϊόντα λακωνικού εργαστηρίου.

Σαφώς διακριτή ενότητα στο πλαίσιο της βυζαντινής κεραμικής του κάστρου συνιστά και ομάδα εφνάλωμων επιτραπέζιων αγγείων. Πρόκειται κυρίως για πινάκια (Εικ. 2-3) και σπανιότερα για μετρίου μεγέθους επιτραπέζια κανάτια (Εικ. 2). Η εφνάλωση είναι ανοιχτόχρωμη, κίτρινου συνήθως ή πράσινου χρώματος και συνδυάζεται με εγχάρακτη διακόσμηση, της οποίας το θεματολόγιο και η τεχνολογική απόδοση χαρακτηρίζουν την ομάδα. Τα μοτίβα είναι απλά, γραμμικά και χαράσσο-

Εικ. 3. Εφυαλωμένα πινάκια με εγχάρακτο διάκοσμο.

νται στο λευκό επίχρισμα που καλύπτει την επιφάνεια του σκεύους πριν αυτό εφυαλωθεί. Δεν φαίνεται να υπάρχει μέριμνα για την ακριβή απόδοση του σχεδίου. Επάλληλα ημικύκλια και σπειρόμορφες γραμμές που διατάσσονται σε ποικίλους συνδυασμούς, συνθέτοντας σε ορισμένες περιπτώσεις σχηματοποιημένα φυτικά μοτίβα, καλύπτουν το εσωτερικό των πινακίων. Βασιζόμενοι στο διάκοσμο των αγγείων, που παραπέμπει σε ορισμένα κεραμικά της υστεροβυζαντινής περιόδου, και δεδομένου ότι δεν υπάρχουν στρωματογραφημένα ανασκαφικά δεδομένα, μπορούμε να τοποθετήσουμε τα προαναφερθέντα κεραμικά στο 14ο-15ο αιώνα. Συνεκτικό στοιχείο της ομάδας αποτελεί και ο πορτοκαλής πηλός, αν και δεν έχει πραγματοποιηθεί χημική ανάλυση της σύστασής του. Η ομοιογένεια της ομάδας και η συχνότητα με την οποία απαντά στο κάστρο θέτουν και πάλι το ερώτημα εάν πρόκειται για παραγωγή τοπικού εργαστηρίου

ή εάν εισάγονταν συστηματικά στον οικισμό. Η τελευταία υπόθεση δεν φαίνεται ιδιαίτερα πειστική, δεδομένου ότι μέχρι σήμερα δεν έχω εντοπίσει ακριβή παράλληλα της ομάδας. Η πιθανότητα παραγωγής της σε μικρό, τοπικής εμβέλειας εργαστήριο είναι μεγαλύτερη.

Η ανάλυση της σύστασης του πηλού των πιο πάνω ομάδων κρίνεται απαραίτητη για να απαντηθούν τα ερωτήματα και να τεκμηριωθούν οι υποθέσεις. Η συστηματική επιπλέον ανασκαφική διερεύνηση και άλλων χώρων του μεσαιωνικού κάστρου που έχει ξεκινήσει θα δώσει νέα στοιχεία για τις βιοτεχνικές δραστηριότητες του οικισμού.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Armstrong 1989** : ARMSTRONG (P.). – Lakonian Amphorae, in: *Recherches sur la céramique byzantine* (éd. V. Déroche, J.-M. Spieser), *BCH Suppl.* XVIII, 1989, 185-188.
- Armstrong 1996** : ARMSTRONG (P.). – The Byzantine and Ottoman Pottery, in: *Continuity and Change in a Greek Rural Landscape: The Laconian Survey*, *BSA Suppl.* 27, 1996, 125-140.
- Egloff 1977** : EGLOFF (M.). – *La poterie copte. Quatre siècles d'artisanat et d'échanges en Basse-Egypte*, Genève 1977 (Kellia 3).
- MacKay 1967** : MACKAY (T.S.). – More Byzantine and Frankish Pottery from Corinth, *Hesperia* 6 (1967), 249-320.
- Olmer 1940** : OLMER (P.). – Le décor des filtres de gargoulettes de l'Égypte musulmane, in: *Mélanges Maspero*, 3, 1940, 33-39.
- Piérart, Thalmann 1980** : PIÉRART (M.), THALMANN (J.P.). – Céramique romaine et médiévale, in: *Etudes Argiennes*, *BCH Suppl.* VI, 1980, 459-493.
- Sanders 1993** : SANDERS (G.D.R.). – Sparta, The Roman Stoa: Medieval Pottery, *BSA* 88 (1993), 251-286.
- Vassi 1993** : VASSI (O.). – An Unglazed Ware Pottery Workshop in 12th c. Lakonia, *BSA* 88 (1993), 287-293.